

12. ÇEVRE FELSEFESİ

RECEP ARDOĞAN

BÖLÜM İÇERİĞİ

1. ÇEVRE FELSEFESİNİN KONUSU VE AMACI
2. ÇEVRE SORUNLARININ ZİHNİYET TEMELLERİ
  - 2.1. Doğa ve Bilim Anlayışındaki Sapmalar
  - 2.2. Ben-Merkezci Yaklaşım
3. EKOLOJİ FELSEFELERİ
  - 3.1. Toprak Etiği
  - 3.2. Derin Ekoloji
  - 3.3. Sosyalist Ekoloji
  - 3.4. Anarşist Ekoloji
  - 3.5. Faşist Ekoloji
4. FARKLI ETİK TEMELLER
  - 4.1. İnsan-Merkezcilik
  - 4.2. Çevre-Merkezli Etik
  - 4.3. Yaşam-Merkezli Etik

HAZIRLIK SORULARI

- Sizce dünyadaki canlı çeşitliliğinin hayatımız üzerindeki etkileri nedir?
- Çevre etiği kavramı, sizde neleri çağrıştırmaktadır?
- Sizce bazı ülkelerin doğal çevreye verdikleri olağanüstü zararlar göz önüne alındığında, sizce bunun birincil nedeni bu ülkelerin nüfuslarının fazla olması mı, yoksa tüketim kültürü müdür?
- Fast ekoloji kavramının zihninizdeki çağrışımı nedir?

ANAHTAR KAVRAMLAR

Çevre: Canlıların davranışlarından etkilenen ve onları (doğrudan veya dolaylı olarak) etkileyen dış etkenler ve ortam bütünü.

Ekosistem: Canlı ve cansız çevrenin (karmaşık ama düzen içindeki) bütünü.

1. ÇEVRE FELSEFESİNİN KONUSU VE AMACI

Çağımızda, bilim, teknoloji ve modern yaşam tarzları, bazı alanlarda insana ve doğadaki canlı çeşitliliğine zarar veren bir sürece girmiştir. Küresel ısınma, buzulların erimesi, çölleşme, hava ve su kaynaklarının kirlenmesi, kuraklık; bitki ve hayvan örtüsündeki dengenin bozulması gibi olgular bunun başlıca örnekleridir. Bu çevre sorunları, insan-çevre ilişkilerini yeniden değerlendirmeyi; bir çevre felsefesi ve çevre etiği oluşturmayı gerektirmiştir.

Çevre, varlığın içinde yer aldığı ortamdır. *Doğal çevre* de insanın şekillendirmediği aksine hazır bulunduğu; canlıların yer aldığı ortam ve etkileşim içinde buldukları faktörler bütünüdür. Bir alandaki tüm canlı ve cansız varlıklar ile bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin oluşturduğu sisteme de *ekosistem* denir. Konuyla ilgili diğer bir kavram olan ekoloji de iki ayrı anlamda kullanılmaktadır: 1) Bilim olarak ekoloji, 2) Felsefe olarak ekoloji (ekofelsefe). Bilim olarak ekoloji, canlı türlerini doğal ortam ile etkileşimi bağlamında inceler. Canlıların içinde yer aldıkları ortam ve o ortamdaki ilişkiler düzeni ile uyum

içinde yaşamalarını konu edinir. "Göl ekolojisi" bilim olarak ekolojiye, "derin ekoloji" ise felsefe olarak ekoloji kavramına örnektir.

Ekoloji felsefesi, çevre felsefesi olarak da adlandırılır. Çevre felsefesi, 1960'lardan sonra, algılanan çevre sorunlarının motivasyonu ile ortaya çıkmıştır.¹ Lynn White, yazdığı makalede² çevre sorunlarının temellerinin, en "insan merkezci" din olarak nitelediği Hristiyanlıkta olduğunu söylemiştir. Daha sonra toprak etiği, derin ekoloji gibi felsefi düşünceler ortaya çıkmıştır. Daha sonra sosyalizm, anarşizm gibi fikir akımları ve çeşitli dinî anlayışlar da kendi çevre felsefesi ve etiklerini ortaya koymuşlardır.

Çevre felsefesi neleri araştırır?

Çevre felsefesi, bir varlık alanı olarak doğadaki düzenin kaynağı ve yapısını; doğadaki varlıklar arasında bir değer sıralaması olup olmadığını, varlıklarda değerlerin özsel mi araçsal mı olduğunu araştırır. İnsanın ve insan-dışı varlıkların varlık şeması içindeki yerlerini ve insanın diğer varlıklarla ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini konu edinir.

Çevre felsefesi konuya nasıl yaklaşır?

Çeşitli bilim dalları, incelediği konuyu, doğanın bütününden ve insanlığın evrensel sorularından tecrit ederek tartışır. Çevre felsefesi ise doğayı ve insan-doğa ilişkilerini; "bütünle ilişkisi" içinde, değer yargılarına vararak ele alır. Çevre felsefesinde, tartışmaların kilit noktası, "değer" kavramıdır. Değer kavramı, varlıkların ontolojik değerini tespit ile ilgili olduğu gibi, insanların çevreyle ilişkilerine hangi değerlerin ve ilkelerin hâkim olması gerektiğini saptamakla da ilgilidir.

Çevre felsefesi, ilk aşamada insanın çevre sorunlarına yol açan, doğayla ilişki tarzından kaynaklanan etik ve metafizik anlayışları tespit ve analiz etmeye çalışır. Sorunların pratik nedenlerinden daha önce gelen inanç ve zihniyeti; varlık, hayat, insan ve doğa anlayışını or-

¹ Ünder, "Çevre Felsefesi", 598.

² "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis [Ekolojik Krizimizin Tarihi Kökleri]", *Science*, CLV/3767 (March 1967), ss. 1203-1207.

taya çıkartır. Sorunun kaynağı tespit edildikten sonra da çözüm yollarını araştırır. İnsanın çevreyle olması gerektiği gibi ilişkiler geliştirmesine temel oluşturacak görüşler ortaya koyar. Bu görüşler, değer ve ilke temelli, en başta insanın doğaya bakışındaki sorunu gidermeye odaklı ve kapsamlı çözümlerdir.

Çevre felsefesi, insan-çevre ilişkisine dair şu soruyu ele alır: İnsanın merkezde olduğu ve diğer her şeyin insanın hizmeti için düzenlendiği bir evren mi söz konusudur yoksa insanın da diğer bütün varlıklar gibi kurallara tabi olduğu ve bütünü merkezde olduğu bir evren mi söz konusudur? Ya da daha farklı bir varlık ve oluş düzeni varsa bunun ilkeleri nelerdir, kaynağı nedir?

Çevre felsefesi, insan-doğa ilişkilerinde olması gerekenin yani ekolojik iyinin ne olduğunu konu edindir.

Çevre felsefesinin yakından ilgili olduğu bir alan da çevre etiğidir. Daha önce geçtiği üzere, etik, felsefenin temel konularındandır. İnsanlar ile doğal çevreleri arasındaki ilişkilere izdüşüm yapan çevre etiği de onun kapsamı içindedir. Ne var ki, insanlık çevre sorunlarıyla yüzleşinceye değin çevre etiği, ayrı bir konu olarak ele alınmamıştır.

Çevre etiği, ahlaki değerlerin doğa karşısında ne anlama geldiğini tespitte çalışır. İnsanların doğadaki hangi varlıklara karşı ne gibi sorumlulukları bulunduğunu göstermeye ve bu ahlaki yükümleri temellendirmeye (doğrulamaya, haklılaştırmaya) çalışır. İnsan ile insan-dışı çevre ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini sorgular ve bu yönde görüşler ortaya atar.

Etik insanın çevresiyle ilişkilerini, çevre etiği ise insanın doğal çevreyle ilişkilerini temellendirmeler yaparak ahlakî yönden ele alır.

2. ÇEVRE SORUNLARININ ZİHNİYET TEMELLERİ

Yakın zamanlarda, çevre sorunlarının altında yatan inanç ve fikriyata ilişkin çeşitli tahliller yapılmıştır. Bunun sonucunda da ekoloji felsefeleri ve çevre etiği kitaplar dizisi ortaya çıkmıştır. Bu alandaki çalışmalarda, Descartes, Bacon, Newton gibi bilim ve düşünce adam-

larının; Eflatun'un ve Yahudi-Hristiyan geleneğinin çevre sorunlarının fikrî temellerini oluşturmaktan sorumlu tutulduğu çokça görülür. Bunlara ait yanlışlar ise şöyle ifade edilir:

Seküler yaklaşım açısından çevre sorunlarının zihniyet temelleri nelerdir?

1. *Ruh ve madde, ideler ve görüngüler âlemi ayrımı:* Ruh ve madde, birbirine indirgenemez şekilde farklıdır ve ruh üstündür.

2. *İnsanın doğaya karşı üstünlüğü ve önceliği inancı:* Doğada ruhun ikametgâhı sadece insandır. İnsan özsel değere sahipken doğadaki diğer varlıklar, insana yararı dolayısıyla bir değere sahiptir.

3. *Mekanik evren anlayışı:* İnsan dışında kalan doğa ruhsuz bir kozmik makinedir.

4. *Bilgiyi insan ve doğa üzerinde hâkimiyet aracı olarak görmek:* Bilginin amacı, kocaman bir makine olarak görülen doğayı fethetmek ve ona hâkim olmaktır. Bu anlayış, doğanın ve insanın sömürülmesini de beraberinde getirmiştir.

Yukarıdaki maddelerden ilk ikisinin, çevre sorunlarının temellerinden olduğu tartışmalıdır. Öncelikle, madde ile düşünce, beden ile ruh ayrımlarının temelsiz oluşu ispata dayalı değildir. Çünkü madde ve enerjiye ilişkin bilgi ile insan davranışları ve değerler alanına ilişkin bilgi aynı değildir. Bunların beşer hayatına ve insan-doğa ilişkilerine farklı etkileri ve sonuçları vardır. Örneğin, çevre etiği için öncelikle insanın hayatı anlamlandırabilmesi, değerler alanının bilgisine ulaşması gerekir. Ayrıca, *doğal olan* ile *insanî olan* farklıdır. İnsanın doğa karşısındaki önceliği inancı, insana özsaygı aşılar ve onun manevî yönüne de vurgu yapar. Bu nedenle de ahlak için eğitsel temel ve motivasyon oluşturur. Aksine, doğadaki varlıklardan farklı olduğunu kavrayamayan birey de vahşi yaşamın içine hapsolür.

Teist açıdan çevre sorunlarının zihniyet temelleri nelerdir?

Bir görüşe göre, çevre sorunlarına yol açan yaklaşım ve zihniyet yanlışları, daha farklıdır. Bilginin seküler bir yaklaşımla hâkimiyet aracı olarak görülmesi ve mekanik evren anlayışı yanında başka faktörler de vardır. Bunları aşağıda ayrı ayrı ele alacağız.

2.1. DOĞA VE BİLİM ANLAYIŞINDAKİ SAPMALAR

Çevre sorunlarının fikri nedenleri arasında, XVII. yy.dan itibaren Batı'da görülen modern bilim anlayışı, önemli yere sahiptir. Bu anlayışta üç temel sapma olduğu söylenebilir:

2.1.1. Mekanik ve Deterministik Evren Modeli

Determinizm, evreni basit ve mutlak sebep-sonuç ilişkileri içine yerleştirir.³ Mekanizmde de evren, kendi başına işleyen bir makine gibidir. Bu tasavvurlar, insanın doğayla duygusal ve ahlaki ilişkiler kurmasını güçleştirir. Doğadaki yaşama karşı sevgi, şefkat, merhamet gibi duyguları köreltir. Teist inançlara ruha ve organik bütüne önem verir. Evren, “büyük insan”, insan da “küçük evren” olarak nitelenir. Buna göre insan ve doğa, aynı hakikatin âlemdeki yansımalarıdır.

2.1.2. Bilim ve Teknolojiye Mutlak Güven

Determinizm, bilimsel yöntemlerin kullanılmasıyla evrendeki tüm işleyişin formüle edilebilecek şekilde açıklanabileceği sonucuna götürmüştür. Ayrıca, bilgi hâkimiyet aracı olarak görülmüş, bilim tabiatı fethetmek için üretim teknolojilerine aktarılmıştır. Oysaki bilim, evrenin bütününe inceleyemez, incelediklerinden tümevarım yöntemiyle genellemelere varır. O, doğadaki varlıkların ve ekolojik süreçlerin künhüne vakıf olamaz. Bu nedenle Batı'da görülen doğayı fethetme düşüncesi, sorunlara yol açan bir ütopyadan ibarettir. Oysa bilgi ve felsefenin ana gayesi, insanın doğaya değil kendine hâkim olmasıdır.

2.2. BEN-MERKEZCİ YAKLAŞIM

Çevre sorunlarının temelinde “insan-merkezci” yaklaşımın yattığı fikri, ekoloji yazınında sıkça tekrarlanır. Bununla birlikte, *insana değer vermek* ile *ben-merkezci yaklaşım* arasındaki farkın da ortaya konması gerekir. Sanayi kuruluşlarının kârı maksimize etme amacıyla çevreyi kirletmeleri, savaşlar, kimyasal ve nükleer silahlar, insan mer-

³ Determinist anlayış, ahlakın temellerini de zayıflatmaktadır. Çevre ahlakından söz edebilmek, ilk olarak insanı determinizm içinden çıkartmayı gerektirir.

kezci olmakla değil ben-merkezci olmakla açıklanabilir. Sömürünün başladığı yer, ben-merkezciliktir. İnsanların sömürüldüğü bir ortamda, doğa da zarar görür. Çevre sorunlarını üçüncü dünya ülkelerine ihraç⁴ edenlerin tutumu insan merkezci yaklaşımın sonucu olamaz.

2.2.1. Mutlak Mülkiyet Anlayışı

Mülkiyet hakkının mutlak kabul edilmesi, mülkiyetin ötekilerin zararına olacak, doğadaki düzen ve dengeyi bozacak biçimde kullanılmasına zemin hazırlar. Oysaki teist öğretilerde insanın kendi varlığı, sahip olduğu imkânlar, bilgi, güç ve mülkiyet, Yaraticının insana bir 'emanet'⁴idir. Bu emanet, (1) başka bireylerin veya gelecek kuşakların zararına neden olacak şekilde, (2) ya da diğer canlıların acı çekmelerine ve ölmelerine yol açacak şekilde kullanılamaz.

2.2.2. Yabancılaşma

Sekülerleşme, insanın, onun gerek kendine (varlığının medenî ve manevi boyutuna) gerekse dünyasına karşı yabancılaşmasına yol açmıştır. Bu süreçte, ilerleme kavramı, maddi büyüme olarak tanımlanmış; çok üretmek, çok tüketmek yeni değer olmuştur. Evrim teorisi de doğada güçlü olanın varlığını sürdürmesini ve zayıf olanın yok olmasını bir ilke olarak tespit eder. Bu ilke, bilgiyi hâkimiyet ve sömürü aracı olarak kullanan insanın elini güçlendirmektedir. Buna karşın, doğadan alınan her şeyin bir bedeli olduğunu da göz ardı etmektedir.

3. EKOLOJİ FELSEFELERİ

3.1. TOPRAK ETİĞİ

Toprak/yeryüzü etiği, Aldo Leopold (öl. 1948) tarafından ortaya

---

⁴ Örneğin, sanayisi gelişmiş ülkelerin çevre kirliliğine yol açan tehlikeli kimyasal atıkları, az bir ücretle gelişmemiş ülkelere transfer edilmektedir. Ayrıca, gelişmemiş ülkelerinin kalkınmalarına, bozulmamış doğayı koruma adına sınırlar konulmaktadır. Dahası bu ülkelere pahalı çevre teknolojileri ihraç edilmeye çalışılmaktadır.

konulmuştur. Toprak etiği, insanı gezegenin hâkimi olarak değil toprağa bağlı topluluğun sadece bir üyesi olarak görür. İçgüdüleri, insanı toprağa bağlı topluluktaki yeri için rekabete, etik ise bu topluluğun diğer üyeleri ile işbirliğine zorlamaktadır. Leopold, biri kişiler arasında, diğeri kişi ile toplum arasında olmak üzere iki boyutlu etik düzen olduğunu, ama ekolojik verilerin insanın doğa ile ilişkilerine yön veren üçüncü bir etik düzeni gerektirdiğini söyler. Doğrusu, dinlerde ahlak, insanın doğal çevresiyle ilişkilerini de kapsar.

Toprak etiğinin düşünsel açmazları nelerdir?

Toprak etiğinde, “bir şey, canlı topluluğun bütünlük, denge ve güzelliğini koruma eğilimindeyse doğru, değilse yanlıştır.” Oysa iyiyi ve olması gerekeni bütün açısından tanımlamak, bütün için bireyleri fedetmeyi haklı kılar. Bu da eko-faşizme zemin hazırlar.⁵

Toprak etiği, etik bir öneride bulunmakla birlikte temellendirme noktasında eksiktir. Dolayısıyla; neden bizzat sistemin genel bütünlüğüne değer vermek ve onu korumak zorundayız, sorusu toprak etiğinde cevapsız kalmıştır. Oysaki felsefi düşüncede, bir şeyin olması gerektiği söylenirken nedeni de açıklanmalıdır.

3.2. DERİN EKOLOJİ

Norveçli düşünür Arne Naess tarafından ortaya konulmuştur. Naess, (1) sığ çevre hareketi, (2) derin ekoloji ayrımı yapar. Sığ çevre hareketinin kirliliğe, doğal kaynakların harap olmasına geçici çözümler getirdiğini ama uzun vadede gelişmiş ülkelerin doğayı sömürmelerini meşrulaştırdığını tespit eder.⁶ Derin ekolojiye göre;

- “Yeryüzündeki insanların ve insan-dışı varlıkların gelişip serpilmesinin doğal, içsel değeri vardır. Bu değerler, insan amaçları için yararlı olmaktan bağımsızdır.

⁵ Bk. Ünder, “Çevre Felsefesi”, 603.

⁶ Çevre sorunlarının yeni çevreci teknolojilerle giderilebileceğini savunan teknolojist çevrecilik, buna örnektir.

- Yaşam biçimlerinin zenginliği ve çeşitliliği, bu değerlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunur ve kendi başlarına bir değerleri vardır.

- Her hayat biçimi, yaşama ve gelişme hakkına sahiptir. Dolayısıyla, insanların canlı çeşitliliğini azaltmaya hakları yoktur. Buna göre insanlar, hayati ihtiyaçlarını, doğadaki zenginliği yok etmeden, sade bir biçimde doğadan almalıdırlar.

- “İnsanların ve kültürlerinin gelişmesi, çok daha az insan nüfusu ile uyumludur. İnsan-dışı canlıların gelişmesi de daha küçük bir insan nüfusunu gerektirir.

- Hâl-i hazırda insanların insan-dışı dünyaya müdahalesi, aşırıdır ve hal hızla kötüleşmektedir. Bu nedenle politikalar değiştirilmelidir.

- Yaşam standardını sürekli yükseltmeye çalışmaktan çok yaşam kalitesini yükseltmek gerekmektedir.

Derin ekoloji, ayrıca, insanın doğa ile mistik bir bütünleşmesini de öngörür. Derin ekolojistler, doğal yaşamı asgari düzeyde etkileyen bir yaşam biçimini öngörürler. Bununla ilişkili olarak onların iki öneride bulunduğu söylenebilir. İlk olarak, derin ekoloji savunucuları, sanayileşmemiş toplumları, sanayileşmiş ülkelerin kültürel istilasından korumaya çalışırlar. Sanayileşmemiş toplumların amacı, sanayileşmiş olanların yaşam tarzına geçmek olmamalıdır.⁷ Bu yaklaşım, batı-dışı toplumların teknolojiden uzak ve geri kalmışlığa mahkûm olmaları gerektiği anlamına gelir. Hatta geri kalmış ülkelerdeki yerli halkı geniş ölçüde yerlerinden etmekle sonuçlanabilir.

Derin ekoloji, yeryüzünün uçsuz bucaksız alanlarında egemenlik kuran, bu alanları sömüren ve hatta yok eden ekonomik kalkınma yöneliminin aşırılıklarına karşıdır. İkinci olarak, insan toplulukları, bölgeler çapında örgütlenmeli, geleneksel siyasi kurumsallaşma yerine, merkeziyetçi olmayan topluluklarda “biyo-bölgeler” içinde yaşamalarını sürdürmelidirler. Yaşam biçimleri, basit olmalı; tüketimle ilgili

---

⁷ Ünder, *Çevre Felsefesi*, 198.

(maddi denebilecek) istekler asgari düzeyde tutulmalıdır.⁸

Nüfus fazlalığı argümanının haklılık durumu nedir?

Derin ekolojinin çevre sorunlarının temel nedenleri arasında insan nüfusunun fazlalığı ve hızlı artışına yer vermesi, sorunun *siyasi boyutu* ortaya çıkaramadığını göstermektedir. Oysa sorun, nüfus fazlalığı değil modern yaşam tarzıdır. Çünkü nüfusun az ve azalmakta olduğu Batı ülkelerindeki tüketim, açlık ve sefaletin olduğu ülkelerin tüketiminden kat kat fazladır ve giderek de artmaktadır.⁹ Asıl sorun da gelişmiş ülkelerdeki *israf ve bencillik*dir. Derin ekoloji, yaşam-merkezci yaklaşım yanında, onunla ilgili eş-değerlilik anlayışını benimser. Bunlarla ilgili açıklamalar ve değerlendirmeler ileride gelecektir.

3.3. SOSYALİST EKOLOJİ

Sosyalist ekoloji (ekososyalizm), kapitalizmin sermaye birikimi ve büyümeyi hedeflerken sömürüye dayandığına; insanı işgücü, doğayı hammadde olarak gördüğüne dikkat çeker. Ayrıca, çevre-insan ilişkisinin belli sınıfların ekonomik çıkarlarına göre düzenlenmiş olmasını da tenkit eder.¹⁰ Özellikle Marksist düşünürler tarafından sıklıkla Çevre sorunlarının temelinde özel mülkiyet, serbest piyasa sistemi ve kârın azamileştirilmesinin yattığı vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, kapitalizm gibi Marksizm ve sosyalizm de daha fazla sanayileşmeyle gerçekleşecek maddi büyümeyi hedefler.

3.4. ANARŞİST EKOLOJİ

Anarşist ekolojinin (ekoanarşizm) en önemli temsilcisi, "*toplumsal ekoloji*" teorisini ileri süren Murray Bookchin'dir. O, hem insanın üstünlüğünü hem de yaşam-merkezliği ve eş-değerliliği reddeder.

⁸ Naess, "*Derin Ekolojinin Temelleri*", 10, 14-15; Ünder, *Çevre Felsefesi*, 126.

⁹ Örneğin, İngiltere'de yaşayan bir kişi, Üçüncü Dünya'da yaşayan bir kişinin üç katı yiyecek tüketmektedir. Bu oran, katı yakıt ve endüstriyel ürün tüketiminde kırk katına kadar çıkmaktadır. Bk. Ata, "*Sürdürülebilir Bir Barbarlığa Doğru*", 37.

¹⁰ Önkal; Yağanak, "*Çevre Etiği*", 594.

Çevre sorunlarının sosyal ve siyasi boyutlarına da dikkat çeken Bookchin'e göre, insanın doğa üzerindeki tahakküm ve sömürüsü, toplumdaki hiyerarşik yapının, insan-doğa ilişkisine yansıtılmasıyla başlar. Özel mülkiyet de doğayı çarpıtır. Bu nedenle özel mülkiyet kalkmalı, mallar ihtiyaca göre dağıtılmalıdır. Bookchin, ilkel toplumları *organik toplumlar* olarak idealize eder ve ona yeniden dönüşü önerir. Ona göre otorite ve hiyerarşik yapıya son verilmeli; üretim bölgesel olmalı, insanlar, kendi kendine yeterli eko-topluluklar hâlinde yaşamalıdır.¹¹ Ekoanarşizm ve ekososyalizm, toplum ve doğaya ait kimi sorunları teşhis etmekte ama makul bir çözüm sunmamaktadır.

3.5. FAŞİST EKOLOJİ

Faşist ekoloji (ekofaşizm), "faşist hareketin çevreci yaklaşımlarla donanarak karşımıza çıkmış halidir. Çıkış yeri Almanya'dır. "Ekoloji" terimini ilk kez kullanan, holizm (bütüncülük) anlayışını öne çıkaran Ernst Haeckel'de sosyal darvinizm ve eko-faşizmin nüvelerini görmek mümkündür.¹² O ve diğer bazı bilim adamları, "uygarlık ve ulusların yaşamı, doğadan ve organik hayattan kaynaklanan aynı kurallarla belirlenir." demişlerdir. Çevrenin el değmemişliği ile ırkın saflığı arasında bağlantı kurmuşlar; ırk karışımına doğal değil diye karşı çıkmışlardır.¹³ Ekofaşizm, doğanın kanunlarına karşı gelinemeyeceğini söyleyen insanı vahşi doğanın kurallarına hapsetme eğilimindedir.

¹¹ Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi*, 106, 126, 128; *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, 47; Zengin, "Eko-Anarşizm", 243-244, 252.

¹² bk. Ardoğan, *İslam'da Ekoloji*, 56. vd.

¹³ Ekofaşizmin önemli bir ismi de Martin Heidegger'dir (öl. 1976). O, insanmerkezli hümanizmi reddetmiş, sınai teknolojinin kirliliğe yol açmasını eleştirmiştir, yerellik ve "anayurda" önem vermiş, insanlığın doğayı tahakküm altına almak yerine koruması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu nedenle günümüz "derin ekolojist"leri Heidegger'i ekolojik düşüncenin öncüleri arasına katmıştır." Staudenmaier, "Faşist Ekoloji", www.

Ekofaşizmin, gündelik hayattaki ismi konmamış tezahürleri ise çok daha yaygındır. Bunun örnekleri için bk. Ardoğan, *Temellerden Topluma*, 347 vd.

4. FARKLI ETİK TEMELLER

4.1. İNSAN-MERKEZCİLİK

İnsan-merkezci (antropocentric) etikte, insanlar, sadece birbirlerine karşı doğrudan sorumludur. Doğaya karşı sorumluluklar, dolaylıdır; diğer insanlara ve gelecek kuşaklara karşı sorumluluklardan kaynaklanır. Buna karşı, çevre merkezli etik, insanın diğer varlıklara karşı da doğrudan sorumlu olduğunu ortaya koymaktır.

*İnsan hakları bağlamında dinler, insan merkezci **değil** diye tenkit edilirken çevre etiği bağlamında da insan merkezli diye tenkit edilmektedir.*

Oysaki insandaki öz-saygı, insanın kendi türdeşlerine iyi davranabilmesinin ön koşuludur. Bu ön koşulla doğaya saygı anlamlı biçimde gelişir. Doğrusu eleştirilmesi gereken şey, insanın merkeze alınması değil insanın istekleri karşısında ahlakın sığlaştırılmasıdır. İnsan için asli ihtiyaç olmayan çıkarlar için diğer türlerin yok edilmesi, doğanın kalan kısmı göz önüne getirilmeden yalnızca insanın çıkarıyla ilgilenilmesidir. İkincisi, insanın gelecek kuşaklara karşı sorumluluğu, ortak mirası olan doğaya zarar vermekten kaçınmayı gerektirir.

Dini ahlakta insan sorumluluğunun boyutları nelerdir?

Üçüncüsü, dinî ahlakta da ruh sahibi oldukları için diğer canlılara karşı insanoğlunun sorumluluğu vardır. İslam ahlakının 4 boyutu vardır:

- İnsanın Allah ile ilişkisi
- İnsanın kendi benliğiyle ilişkisi
- İnsanın sosyal çevreyle ilişkisi
- İnsanın doğal çevreyle ilişkisi

İnsanın gerek diğer varlıklara gerekse insanlara karşı sorumlulukları, 'Allah dolayısıyla'dır; *hukukullah* (Allah'ın hakları) içinde yer alır. *Hukukullah*, gerek inanç gerekse pratik alana ilişkin tüm ilahî emirlerle uymayı içerir. Bu nedenle de gerek insanlara gerekse doğadaki can-

lılara ait her hak, aynı zamanda Allah'a ait bir haktır.¹⁴ İnsanın doğaya karşı sorumlulukları Allah'a karşı sorumluluklarının bir uzanımıdır.

4.2. ÇEVRE-MERKEZLİ ETİK

Çevre(doğa)-merkezli etikte, doğa bütün olarak kendi başına özsel değere sahiptir. Tüm yaşam biçimlerinin varlığını sürdürme ve geliştirme hakkı vardır. İnsanoğlunun da herhangi bir önceliği, üstünlüğü ya da ayrıcalığı söz konusu değildir. Bu iddiaya karşın, insanın kendinden önce doğayı düşünmesi, söylem olmanın ötesine geçemez. Çevre merkezli etik de çevre sorunları insan yaşamını tehdit etmeye başlayınca üretilmiştir. Arka planında, gerçekte insanın kendini öncelmesi vardır. Kendisi için istediğini, "doğa için" diyerek mistikleştirme söz konusudur.

Bütüncüllük (holizm) anlayışı da doğadaki varlıkların, kapalı birimler olmadığını aksine birbirine bağlı olduğunu tespit eder. Ekosistemdeki bireyler, bir ağdaki düğümler gibi birbiriyle bir örüntü oluşturur. Onlar birbirinin devamıdır.¹⁵ Dengeli bir bütüncüllük, yaratılış inancının da sonucudur. Buna göre, bir arının gözü ile Güneş Sistemi, Dünya'nın konumu ve atmosferin tabakaları aynı plan ve hassas tasarımın parçasıdır. Bir ağaç gibi her şey canlı biçimde birbirine bağlıdır.

Monoteizm, bütüncüllüğe nasıl yaklaşır?

4.3. YAŞAM-MERKEZLİ ETİK

Yaşam-merkezli (biyo-merkezci) anlayış, doğadaki tüm canlıların eşit özdeğere sahip olduğu, insanın doğa ile mistik birliği düşüncesinden hareket eder. İnsanın mümkün olduğunca doğaya elini sürmemesini öngörür.

4.3.1. İçsel Değerlilik

Yaşam merkezli etik, *araçsal değer* ve *içsel/özsel değer* kavramlaş-

¹⁴ bk. bu kitabın "Hukuk Felsefesi" "bökümü.

¹⁵ Ünder, "Çevre Felsefesi", 601.

tırması yapar. Araçsal değer, başka bir değere ulaştırmaktan, yararlılıktan kaynaklanan değerdir. İçsel değer ise canlının, başkalarına katkılarında bağımsız olarak özünde sahip olduğu değerdir. Yaşam merkezli etik, tüm yaşamın ve her canlı bireyin içsel bir değere sahip olduğunu ileri sürer. Doğada her türün ve yaşam ağının bir amacı vardır. Bu amaç gelişerek çoğalarak varlığını sürdürmedir. Buna saygı, insanın ahlaki sorumluluğudur.

Yaşam-merkezciliğin canlı bireyler ve türler üzerindeki vurgusu tenkit konusudur. Çünkü ziraatla uğraşan insan, orada bir yaşam türünü beslerken diğer bazılarını elimine etmeye çalışır. Ya da tarlasına bir baraka yaparken pek çok canlıya zarar verir. Bu durumda, etik dışı davranmış olacağından, insanın ihtiyaçları ve dünyayı güzelleştirme yeteneği boşa çıkmaz mı? Aslında, çevre-merkezli ve yaşam-merkezli etikte, *araçsal bir akıl yürütme* ile varlıklara özsel değer atfedilir. İnsanlığı tehdit eden çevre sorunlarının önüne geçecek etik anlayış için bir temel olarak içsel değerden söz edilir. Amaç, insanın yaşam alanını ve kendini korumasıdır.¹⁶

Diğer yandan dinî düşüncede, doğadaki her varlık, oluş, düzen ve süreklilik, Tanrı'nın delilleri yani '*yaratılış ayetleri*'dir. Yaratıcı'nın ilim, hikmet, kudret ve sanatının tezahürleri, ilahî isimlerin yansımalarıdır. Bu nedenle doğadaki varlıklar ve düzenin teolojik bir değeri vardır. Doğada hayat ve canlı çeşitliliğinde, Allah'ın isimleri daha çok tecelli etmiştir. Bu da canlıların, ayrıca bir değere sahip olduğunu temellendirir. Bu nedenle ilahî iradeye saygı, ekolojik düzeni ve canlı çeşitliliğini korumayı da gerektirir.

Doğada bazı varlıkların işlevinin bilinmemesi, işlevsiz ve hikmetsiz olması manasına gelmez. Çünkü hepsi de hikmet sahibi Allah'ın eseridir. Bu nedenle insan, doğayı anlamaya çalışmalı ve bilgece hareket etmelidir.

---

¹⁶ Ünder, *Çevre Felsefesi*, 144-145.

Evrendeki düzen, sistem ve sürekliliği konu alan ekolojinin verileri, aslında Allah'ın isimlerini ve yaratılış ayetlerini tefsir etmektedir.

4.3.2. Eş-değerlilik

Eş-değerlilik kavramına göre, insan gibi doğanın diğer türler de aynı derecede içsel değere sahiptir. Tüm ekosistemin ve türlerin var olmaya ve yaşamaya, insanla eşit derecede hakkı vardır.

Eş-değerlilik anlayışının haklılık durumu nedir?

Oysaki “eş-değerlilik” kavramı, temelsiz ve çelişkili bir anlayıştan ibarettir. İnsanlar, “içsel değer” olarak örneğin farelerden farksız görülünce, doğal afetler, salgınlar ve açlık nedeniyle insan ölümleri de doğal kabul edilmelidir.¹⁷ Çünkü doğal âfetler ve ölümler ekosistemin parçasıdır. Buna göre, açlık sorununun olduğu ülkelerde insanları açlıktan ölmeye terk etmek gerekir. Onlara yardım, doğanın nüfusu dengeleyen işleyişini bozmak olacaktır.¹⁸ Çevre-merkezcilik ve eş-değerlilik anlayışı, insan-karşıtlığına, dönüşebilmektedir. Oysaki insanın, kendini 'bir zararlı' olarak görmesi gerçekçi değildir. Bu durumda ekosistem için 'bir zararlı' olarak tanımlananlar, aslında, öteki toplumlar ve öteki bireyler' olacaktır. Dolayısıyla bu anlayış, Afrikalılar gibi Batılı olmayanların ekosistem için feda edilebilirliği fikrine, ekofaşizme varmaktadır.

Doğadaki yaşamın kuralları, toplum için de "olması gereken" midir?

Diğer yandan eş-değerlilik kavramı, doğal ile insanî/fitrî olanı, ekolojik ile medeni olan arasındaki farkı yadsımaktadır. Oysaki insanda, doğal yaşamı aşan kabiliyetler de vardır. O, yalnızca ihtiyaçları, içgüdüleri ve imkânları ile değil aynı zamanda ahlakî kavramlarla düşünür. İlkeler ve değer yargılarıyla ben-merkezciliğini dengeler. Yaşam mücadelesine yaşatma mücadelesini de katar. Nitekim, dinî öğre-

¹⁷ Ata, “Sürdürülebilir Bir Barbarlığa”, 38.

¹⁸ Bu yöndeki söylemler için bk. Ünder, *Çevre Felsefesi*, 241. Bu düşüncenin iki adım sonrası, Afrika ve Ortadoğu ülkelerindeki nüfusu azaltmaya çalışmak; en kanlı iç savaşları, darbeleri ve soykırımları körüklenmektir.

tilerin insanın yeteneklerini, toplum ve doğa lehine yönlendirdiği de bilinmektedir.

Diğer yandan, dinî ahlakın ekolojik yaklaşımı, çevre merkezli ya da yaşam merkezli etikten daha az desteklediği de tartışmalıdır. Çünkü ahiret inancının güçlü bir vicdanî yaptırımı vardır. Örneğin İslam'ın ahiret inancında, tüm canlılar, Allah'ın huzurunda toplanacaklar, imtihan âlemi olarak yeryüzü de insanın bu dünyada yapmış olduğu her şeye şahitlik edecektir.¹⁹

KAYNAKLAR

Ardoğan, Recep, *Temellerden Topluma -Kelam İlminde Sosyal Açılımlar-*, klm Yay., Kahramanmaraş, 2016.

Ardoğan, Recep, *Varlık Anlayışından Ahlâkî Temellere İslam'da Ekoloji*, gözden geçirilmiş 2. bs., klm Yay., Kahramanmaraş, 2018.

Ata, Sezgin, "Sürdürülebilir Bir Barbarlığa Doğru mu Özgürlükçü Bir Topluma Doğru mu?", *Özgür Üniversite Forumu*, XIX (2002), ss. 35-53.

Bıçkı, Doğan, "Batı Düşüncesi, Liberal Kapitalizm ve Çevre", *Akdeniz Üni. İİBFD*, I/2 (Antalya 2001), ss. 33-42.

Keleş, Ruşen; Can, Hamamcı, *Çevre Politikası*, 5. bs., İmge Kit., Ank. 2005.

Kışlalıoğlu, Mine; Berkes, Fikret, *Çevre ve Ekoloji*, İst. 1997.

Naess, Arne, "Derin Ekolojinin Temelleri", *Derin Ekoloji*, nşr. Günseli Tamkoç, Ege Yayıncılık, İzmir 1994.

Önkal, Güncel; Yağanak, Eray, "Çevre Etiği", *Felsefe Ansiklopedisi*, III, nşr. Ahmet Cevizci, Babil Yay., Ank. 2005.

Staudenmaier, Peter, "*Faşist Ekoloji*", trc. Sezgin Ata; Ahmet Aşıcı, www.ekoloji.org/index.php?option=content&task=view&id=57&catid=42&Itemid=53.

Ünder, Hasan, "Çevre Felsefesi", *Felsefe Ansiklopedisi*, III, nşr. Ahmet

---

¹⁹ Kur'an, 6/En'am, 38; 99/Zilzâl, 4-5.

Cevizci, Babil Yay., Ankara 2005.

Zengin, H. Sevgi, "Eko-Anarşizm İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz: Kropotkin/Bookchin Örneği", *Kent Araştırmaları Dergisi*, VIII/21 (2017), ss. 229-258.

OKUMA ÖNERİLERİ

Varlık Anlayışından Ahlâkî Temellere İslam'da Ekoloji, Recep Ardoğan, *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*, Hüseyin Aydın. Türkiye Diyanet Vakfı

Derin Ekoloji, nşr. Günseli Tamkoç, Ege Yayıncılık, 1994.

Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş, Joseph R. Des Jardins.

Çevre Etiği –Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları-, Selim Kılıç.

Çevre Felsefesi -Etik ve Metafizik Görüşler-, Hasan Ünder.

FİLM ÖNERİLERİ

Arı Filmi / Bee Movie (2007), yönt. S. J. Smith, Steve Hickner.

Buğday (2017), yönt. Semih Kaplıanoğlu.

Yarıdan Sonra (2004), yönt. Roland Emmerich.

“İnsanın üzüntüsü, düşmanı sevin-dirir. İnanan insanın en büyük düş-manı da şeytandır; en çok o sevinir.”

Kötülük problemine cevap!

Lise öğrencilerinin de kolayca anlayabileceği bir dille kaleme alınmış, hikayelerle zenginleştirilmiş farklı bir çalışma.

“Başarısızlık, eski bir hikâyedir, insan, yeni bir hikaye yazmalıdır. Yeniden yola koyulmalı ve çalışmalıdır.”

Çevre felsefesini ve çevre etiğini kelam ilmi açısından ele alan; İslam'ın varlığı, oluşa, hayata yaklaşımını sorgulayan; insanın doğayla ilişkilerine yön veren ilke ve ideallerini tespitte çalışan bir inceleme.

